

א"ק י"ב
ל

מחקרי תלמוד

קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים
מוקדש לזכרו של פרופ' אפרים א' אורבך

ג

כרך א

עורכים

דוד רוזנטל

יעקב זוסמן

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים

משקל פֶּעַל בלשון המשנה וחלופותיו (מסורת כ"י פרמה ב' ועדים אחרים)

משה בן-אשר

הערות מבוא

1. בידוע שמחקר תורת הצורות של לשון חכמים נתרכז בעיקר בתצורת הפֶּעַל ובכינויים. העיסוק במשקלי השם היה ונשאר מצומצם, אם כי ראינו כמה וכמה בירורים חשובים שנתמקדו על פי רוב במשקל אחד או בכמה משקלים; האחרון שבהם ומן הטובים שבהם הוא בירוורו של ח"א כהן, שמות עצם בתחילית מ"ם במשנה: משקל ומשמעות, שראה אור בספר היוכל לגדעון גולדנברג.¹ כמוכן, בולט בהיקפו הוא חיבורו של ישראל ייבין על מסורת הניקוד הבבלי; תואר בו כל הממצא בלשון חז"ל לרבות תצורת שם העצם.²

2. כבר בסדנת החוקרים על לשון חכמים שנתקיימה בקיץ תשנ"ו הדגמתי משהו מן המשימות שנטלתי על עצמי ואני עסוק במימושן:³ תיאור הלשון בשני כתבי-היד פרמה ב' (=פר) וקאופמן (=ק), וראשונה בהן — תיאור מערכת משקלי השמות. דומה אני שהעמדת הממצאים בכל אחד משני כתבי-היד הללו לבדה היא פרק חשוב בדקדוק לשון חכמים ושירות חשוב למחקרה. הצגת הנתונים ותיאורם היא כבר שלב מכריע בהכרת מסורתו של כל אחד משני כתבי-היד הנ"ל, המייצגים טיפוסי לשון נבדלים כמעט או בהרבה.⁴ ואולם החלטתי שבתיאור הממצאים בכ"י

* מאמר זה הוא סעיף במחקר גדול שמומן בידי הקרן הלאומית למחקר. הדברים נישאו כהרצאה בקונגרס העולמי השנים עשר למדעי היהדות ביום א', כ"ט בתמוז תשנ"ז. נוספו עליהם הערות להרחבה ולהשלמה וביבליוגרפיה.

- 1 מסורות ט-י"א (תשנ"ז), עמ' 101-113.
- 2 ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, א-ב, ירושלים תשמ"ה (להלן ייבין), עמ' 745-1101; אף שהחומר המקראי המתואר תופס את עיקר התיאור, חלקה של לשון חכמים מרובה בהיקפו.
- 3 ראה מאמרי לתיאור משקלי השמות בלשון המשנה עיונים בלשון חכמים: תקצירי ההרצאות לסדנה על הנושא דקדוק לשון חכמים ומילונה וביבליוגרפיה נרחבת, בעריכת מ' בראשר, המכון ללימודים מתקדמים האוניברסיטה העברית, תשנ"ו, עמ' 12-20.
- 4 לעניין זה ראה מאמרי הטיפוסים השונים של לשון המשנה, תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 187-200. כבר ציינתי שם (עמ' 195) שדבריי נאמרים רק על דרך הרוב ועל דרך הכללי. מכל מקום כ"י ק וכ"י פר, המקיימים בתשתית מסורת לשון אחת, נבדלים הם לשני טיפוסים.

פרמה ב', לפחות, תוצע גם השוואה מקפת לעדים רבים קדומים יותר וקדומים פחות. היינו כתבי-יד שהמחקר מכנה אותם 'אבות טקסטים'⁵ או עדים נאמנים,⁶ כגון אנטונין לסדר טהרות (=א), פרמה א' (=פא), כ"י קימברידג' (בהוצאת לו), פירוש הגאונים לסדר טהרות וקטעי גניזה רבים בנוסף לק ופר ובעת הצורך גם כתבי-יד מובחרים של חיבורים אחרים של ספרות חז"ל ובראשם כתבי-יד של ספרות התנאים; כן נעשית השוואה לעדים מדרגה שנייה ושלישית; איני יודע איך ראוי לכנות עדים אלו. אם הראשונים הם אבות (טקסטים), האם אלו הם תולדות או פנים, וכיניהם בנים חורגים; קוטשר בעל המונח 'אב טקסט' היה קוראם, מן הסתם, 'בנים לא אָמון כס'.⁷ כוונתי בעיקר לעדים כמו כ"י פריס 329-328 (=פפ),⁸ הדפוס הראשון של המשנה (=ד"ר), דפוסים מנוקדים כגון דפוס אמ"ד (=ת"ו 1646) וקושטא (ת"ד 1644) ודפוס איטליה (וינציה [תס"ד-תצ"ז, 1704-1737] וליוורנו תרע"ט [1919]) ואחרים, ועמם (ושמא לפנייהם) מסורות העדות כמסורת תימן הנתונה בכתבי-יד ומלוקטת מעדויות שבעל פה וכן מסורות אחרות של עדות ישראל.⁹ רבים מן העדים מן הסוג השני וכן מסורות העדות חשיבותם אינה בשימור גרסאות וצורות לשון פחות מוכרות; גרסאות וצורות כאלו נתקיימו בדרך כלל רק בעדים קדמונים.¹⁰ אבל כתבי-יד המאוחרים, הדפוסים המנוקדים¹¹ ומסורות העדות תורמים רבות להכרת דרכי הגייתן ותבניתן של מילים ומשקלים רבים; והדברים אינם צריכים תוספת פירוש. ואין צריך לומר שאין הדעת מוסחת מכל

- 5 כמונח שקבע מו"ר פרופ' י' קוטשר ז"ל (ראה ספרו מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' עח ואילך, וקודם לכן מאמרו 'מחקרים בארמית הגלילית', שם, עמ' קע ואילך).
- 6 ראה ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתבי-יד פרמה (דה-רוסי 139), תל-אביב תש"ס, עמ' 2-4.
- 7 אך גם טובי החוקרים ידעו שכתבי-יד המוחזקים גרועים עשויים לשמר תופעות לשון מהימנות (השווה הר"ש ליברמן, ירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' יב: הצורה לילה [=לה] נתקיימה אפילו בעדים לא משוכחים). וראה מה שכתבתי על הצורה אָפֶר במסורת כ"י פס במאמרי "נשכחות בלשון התנאים וכו'", בתוך מחקרי לשון מוגשים לזאת בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים התשמ"א, הערה 116 בעמ' 103.
- 8 משקל עדויותיו של כ"י פס נידון בהרחבה במקומות שונים בספרי, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה וכו' (=עדה ולשון ו), ירושלים תש"ם (להלן בר-אשר, איטליה).
- 9 עד כה נחקרו במידה נרחבת מסורות בגדאד (ראה ש' מורג, עדה ולשון א, תשל"ז), ג'רבה שבתוניסיה (ראה ק' כץ, עדה ולשון ב, ירושלים תשל"ח), ארם-צובה (חלב) שבסוריה (ראה הנ"ל, עדה ולשון ז, ירושלים תשמ"א), תטואן שבמרוקו (ראה א' ממן, מסורות א [תשמ"ד], עמ' 51-120). בעבודתי הנוכחית אני משלב נתונים רבים ממסורת תאפילאלת (על פי מסירתו של אבי מורי, רבי אברהם בן-הרוש תמ"ך) וממסורות אחרות במרוקו.
- 10 לעניין זה ראה מאמרי 'לשונות נדידים במשנה וגלגוליהם', פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשושנה בהט (אסופות ומבואות בלשון, בעריכת מ' בר-אשר), ירושלים תשנ"ז, עמ' 99-105.
- 11 על חשיבותם של דפוסים מנוקדים אלו העמידנו ח' ילון במקומות רבים ובמיוחד בפרסומי המרוכזים במבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד. כמה מהם פירוטם בא שם (עמ' 219-221) ברשימת הקיצורים.

משקל פֶּעַל בלשון המשנה וחלופותיו

מסורת אחרת, שמערכת השם נחקרה בה, כגון מסורת הפיוט האשכנזי שהעמיד א' אלדר¹² ועבודות אחרות.

3. מובן מאליו שכל עד שהשווה למסורת פרמה ב' נבדקו בו ונבחנו כלל הנתונים כולם במשנה כולה, ולא רק אלו שנודמנו בסדר טהרות בהקבלה לפרמה ב', שאינו כולל אלא את הסדר הזה בלבד. המטלה המפתידה הזאת — שְׁכָרָה (ושמא שְׁכָרִיָּה, אם מותר לנקוט לשון רבים) בצדה. שכן, ככל שירבו העדויות הנסקרות ונחקרות — כן יתברר מה מעדותו של כתבי־יד זה או זה או דפוס זה או זה הוא עדות העומדת לעצמה, ומה ממנה מצטרף לעדים אחרים כדי לקרב אותנו להכרת לשון חכמים המקורית, או ליתר דיוק להכרת טיפוסיה המקוריים הנבדלים של לשון זו.

4. כבר היום אפשר לומר שהמחקר הנמשך בשני כתבי־היד הנזכרים ועמם שפע — ושמא מכול — הנתונים המשווים מעשרה עד חמישה עשר עדים נוספים מגלה כמה עובדות בסיסיות בתורת הצורות של שם העצם. הבולטת שבהן היא הזהות הגמורה כמעט במערכת משקלי השם בעברית המקרא (נוסח טבריה ונוסח בבל) ובעברית התנאים. ספק אם אפשר לדבר על שני משקלים שיש ברובד זה ואינם מצויים כמעט ברובד האחר.¹³ אם יש הבדלים בסוגיות כלל המשקלים הם מתמקדים בעיקר בשני קווים מעניינים: (א) משקל אחד עשוי להיות מרובה צורות במקרא ומדולדל צורות בלשון חז"ל, ומשקל אחר עשוי לשקף את היפוך הדברים — שפע צורות בלשון חז"ל ומיעוט צורות במקרא.¹⁴ (ב) מאות שמות באים גם במקרא וגם בלשון חז"ל (לפחות כמה שנוגע למשנה), אלא שהם שקולים במשקלים נבדלים בשני רובדי הלשון.¹⁵ אך אולי יש כאן הקדמת המאוחר. יש לעכב כל היסק כוללני עד גמר התיאור של כל אחד מן המשקלים בזה אחר זה בתוך מסורת כ"י פר לעצמה ובהעמדה של החומר המשווה. וכך אנו עושים כיום בעבודתנו.

5. שלב זה של המחקר מראה בנחץ עוד היבט בעל עניין רב, והוא התופעה הרווחת של חילופי משקלים או מפגשי משקלים. היינו שמות לא מעטים עוברים ממשקל אחד למשנהו או נשקלים במשקלים שונים במסורות שונות ועתים במסורת

12 ראה א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם־אשכנזית: מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, כרך ב — ענייני תצורה (עדה ולשון, ה), ירושלים תשל"ט (להלן אלדר ב). למסורת אשכנזי ראה גם את מאמרו המצוין של מ' מישור, 'חקר מסורות אשכנזי: בדרך לשיטה', מסודות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 87-127.

13 משקל בולט המשמש בעיקר בל"ח (שנקרה בלשון המקרא אך פעם אחת: רְחֻמָּנִיּוֹת במגילת איכה) הוא פועלן — פעלן, המצויין בעלי עיסוק קבוע או תכונה. זה נידון בהרחבה בחיבורו של ב"צ גרוס, המשקלים פעלון ופעלן במקרא ובלשון חכמים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 256-265.

14 דוגמה ידועה היא מיעוט היקריותיו של משקל פְּעִילָה (שם הפעולה של בניין קל) במקרא וריבוי בלשון חז"ל.

15 גם עניין זה צוין במחקר, כגון פֶּפֶל במקרא לעומת פֶּפֶל בלשון חז"ל (השווה קוטשר [לעיל, הע' 5], עמ' קכב-קכג).

אחת. אפשר שהדבר הוא תוצאה של היקשים בשל צורות משותפות למשקלים נבדלים, או פרי פעולתם של חוקים פונולוגיים המסיטים צורה אחת ממשקל א' אל משקל ב', או בשל גורמים אחרים כרפיון המסורת בפי מוסרה (אם אכן יש בידינו כלים לקבוע בוודאות שכך הוא הדבר). אבוא עתה להראות את הדברים בתיאור משקל פֶּעַל במסורת פר. אציע תחילה את הממצאים בכתב-יד זה, אחר כך אבוא אל החומר המשווה ומה שעולה ממנו לפרשת חילופי המשקלים, ומשם אל מה שדורש היסקים וסיכומים.

משקל פֶּעַל

הנתונים מכ"י פר

6. אָדָם: (נידה ט, יא ועוד), הָאָדָם (שם ב, ז ועוד), אֲדוֹמִין (שם ג, ב), שֶׁבְּאֲדוֹמִין (נגעים יא, ד), אֲדוֹמָה (אהלות יז, ד; פרה ג, ז). אָרֶף: ¹⁶ אָרֶף (כלים ט, ז; נגעים י, א × 3), אָרֶפֶן (מקואות י, ה), אָרֶפָה (כלים יח, ה; ¹⁷ יח, ו; ¹⁷ נגעים א, ה). גָּבֹהַּ: (אהלות יא, ב; יד, א; יד, ג¹⁸), גְּבוּהִים¹⁹ (כלים טו, א); גְּבוּהִין (שם ז, ה; אהלות זא, ג), גְּבוּהָהּ (כלים ה, ג: ז, ג, ועוד), גְּבוּהוֹת (שם יח, א; אהלות יד, ז, ועוד). יָרַק: ²⁰ הַיָּרוֹק²¹ (נידה ב, ו), יָרוֹקִין (עוקצים ב, ז), שְׁפִירוֹקִין (נגעים יא, ד). מָעַט: בְּמַעוֹטוֹ (זבים ה, ה). עָגַל: עָגוֹל (כלים ט, ז ועוד), הָעָגוֹל (אהלות יב, ו), עָגוֹלִין... עָגוֹלִין (פרה ה, ז), עָגוֹלָה (נגעים א, ה א, ו ועוד). עָמַק: הַכִּיבִין הָעֲמוֹקִין²² (אהלות יח, ח). רָטַב (רְטוּב): ²³ וְתַמְרִין רְטוּבוֹת (טבול יום ג, ו). שָׁחַר: שָׁחֹר (פרה ג, יא ועוד), הַשָּׁחֹר (נידה ו, יא ועוד), שָׁחֹרִין²⁴ (נגעים ב, א ועוד), שָׁחֹרָה (פרה ג, ז, א × 2 ועוד), שָׁחֹרוֹת (נגעים א, ו ועוד).

- 16 היחיד בא בפר במשקל פֶּעַל — אָרֶף. (ראה להלן, § 88 ב).
- 17 בהופעה זו משמשת המילה כשם עצם לכל דבר: 'ארוכה של המיטה', 'ארוכות של נחתומין', ולא ראיתי להפריד בין התואר אָרֶף (אָרֶף) והנקבה שלו אָרֶפָה לבין שמות אלו, לפי שנשקלו במשקל אחד.
- 18 במשנה זו אין קו רפה על הגימ"ל, אף על פי שבאה לפנייה המילה 'אפילו' (הנחתמת בתנועה).
- 19 לפני גרונית ורי"ש בא חולם לתשלום דגש: גְּבוּהִים, שְׁחָרִים.
- 20 בכל עבודתנו, מילים שלא נמצאו במקרא סומנו בעיגולית לפנייהם.
- 21 על היעדר דגש חזק ביו"ד בכ"י פר ראה מאמרי 'משנה כ"י פארמה ב' לסדר טהרות: דברי מבוא', קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשל"ב, עמ' 182-183.
- 22 היחיד אינו מתועד בסדר טהרות; אמנם ברפואי המשנה מצאנו גם 'עמוק מכן טמא' (נידה ב, ז), אבל פסוקית זו חסרה בפר, ק, פא, א, לו, פס, ד"ר ועוד (ראה בעל מלאכת שלמה על אחר).
- 23 ראה הע' 97 להלן.
- 24 ראה הע' 19 לעיל.

חומר משווה

7. הערה מקדימה: בהשוואת הממצאים בעדים השונים מתגלות ברוב השמות (שמות התואר) במשקל זה ארבע דרכי נטייה: (א) נטייה סדירה של פֶּעַל, כלומר פֶּעוּל, ²⁵ פְּעוּלִים, פְּעוּלָה, פְּעוּלוֹת; ²⁶ (ב) פֶּעוּל, פְּעוּלִים וכו', כמו קָרוֹב, קָרוּבִים ועוד; (ג) פֶּעוּל, פְּעוּלִים, פְּעוּלָה, פְּעוּלוֹת בדומה לְמִתּוֹק, מְתוֹקִים וכו', יָכוֹל, יְכוּלִים וכו'; (ד) פֶּעוּל, פְּעוּלִים וכו', כמשקל הבינוני הפֶּעוּל של בניין קל. פעמים ששתיים או שלוש מארבע הדרכים הנ"ל מזדמנות בעד אחד כפי שראינו לעיל בפר: היחיד אָרוֹךְ (דרך ד') והנטייה אָרוּפִין וכו' (דרך א'). במקרא נזדמנו, כידוע, גם דרכים אחרות (בעיקר בנסמך!) בנטיית משקל זה כפי שנראה להלן בהמשך. ²⁷ ויש שצורת פֶּעַל מתחלפת במשקל אחר שלא נזכר כאן, כגון מַעֵט (במסורת פר) כנגד מַעוּט/מַעוֹט בעדים האחרים. ²⁸ נעבור עתה לפרטי ההשוואה.

8א. אָדָם! הניקוד ברוב העדים למשנה תואם את הניקוד בנ"ט ובנ"ב ²⁹ של המקרא (דרך א'): אָדָם, אָדוּמִים, אָדוּמָה. בהופעה אחת בלבד (מתוך שבע) ב"ק אין נראה דגש במ"ם: אָדוּמִין (חולין ג, ג; ליד הניקוד ירוקין במשנה זו גופה). בכל יתר ההופעות המ"ם דגושה. גם א, ³⁰ פא, ³¹ פס, ³² ת ³³ (= כ"י תימן ירושלים Heb 4° 1336) קוראים כדרך א'. יוצאים מכלל זה דפוסי אמ"ד, קושטא, ³⁴ וינציה וליוורנו; הם מנקדים תמיד בלא דגש במ"ם כדרך ג': אָדוּמִים (חולין ג, ג; נידה ג, ב), הָאָדוּמִים (מעשרות א, ב), אָדוּמָה (מגילה ג, ד; אהלות יג, ד; פרה ג, ז). במקום אחד מנקדים דפוסי קושטא, וינציה וליוורנו את הוי"ו בחולם: שְׁבָאָדוּמִים (נגעים יא, ד) ³⁵ כדרך ב'; וכך מנוקד בפיוט האשכנזי: ³⁶ אָדוּמִים. במסורת מרוקו (תאפילאלת ומקומות אחרים) קוראים adumim בלא הכפלת המ"ם, אך ה"ט במסורת זו עשויה לייצג חולם או שורוק. משמע, אפשר שהכוונה לאָדוּמִים או לאָדוּמִים.

- 25 הנחונים מובאים בכתיב המלא שהוא הרווח, כידוע, בערי המשנה.
26 ראה לעיל, הע' 19.
27 הכוונה לצורות הנסמך אָרֶךְ, גָּבַהּ, עֲמָקִי; צורת הנקבה idma (במדבר יט, ב=אָדְמָה בנוסח המסורה) במסורת השומרונים היא צורה סגולית בדומה לאָרֶךְ שהובאה לעיל.
28 ראה להלן, §88.
29 ראה ייבין עמ' 951.
30 הנה שתי דוגמות מכ"י א: אדומים (נידה ג, ב), אדומה (פרה ג, ז).
31 ואלה שתי הדוגמות המנוקדות בפא: הָאָדוּמִים (מעשרות א, ב), אָדוּמָה (מגילה ג, ד).
32 הנה דוגמות מכ"י פס: אָדוּמִין (חולין ג, ג), אָדוּמָה (אהלות יז, ד).
33 הרי דוגמה מכ"י ת: אָדוּמִים (נידה ג, ב); בהופעות אחרות אין, כרגיל, ציון דגש במ"ם בכ"י ת, כגון אָדוּמָה (אהלות יז, ד).
34 יש להדגיש שהיעדר דגש בדפוס קושטא אין לו משמעות, בשל נטייתו המובהקת למעט בדגשים. אנו מביאים אותו כאן בשל זהות עדייתו לדפוסי אמ"ד וינציה, אך כמובן בהסתייגות האמורה.
35 דוגמה זו ואחרות (וראה להלן, הע' 92-93) עשויות להוביל למסקנה שדפוסיים אלו תלויים זה בזה בניקודם, אך הדבר טעון בירור.
36 אלדר ב, עמ' 220.

8ב. אָרֶךְ. ביחיד נזדמן במקרא רק הנסמך: אָרֶךְ בנ"ט ובנ"ב;³⁷ ועל ידו מצינו את הנקבה אָרְכָה³⁸ (שמ"ב ג, א ועוד 2×). במשנה כל העדים מנקדים את היחיד אָרוּךְ, אבל נחלקו בניקוד הצורות הנטויות; רוב כתבי-היד נוקטים אָרוּכִים/ן, אָרוּכָה,³⁹ אָרוּפּוֹת;³⁹ כך הוא בפר, א,⁴⁰ ק, פא⁴¹ וכן על פי רוב בפס,⁴² כלומר עירוב של דרכים ד' וא'. אך מצינו גם עדים שניקדו לא רק את היחיד אָרוּךְ (במשקל פָּעוּל) אלא גם את יתר הצורות, כלומר הכול בדרך ד'; כך פא פעם אחת: אָרוּכּוֹת שלנחתומין (כלים טו, ב). וכך כמה וכמה פעמים בפס: כָּארוּכָה (שבועות ב, ג), אָרוּכּוֹת (עדיות ז, ז), אָרוּכּוֹת (כלים יט, ו).⁴³ וזה גיקוד רווח בדפוסי המשנה, למשל בדפוס אמ"ד מצינו אָרוּכִין (ראש השנה ב, ג; מקואות י, ה), אָרוּכָה (גדרים ט, י ועוד ועוד), אָרוּכּוֹת (נגעים א, ה) ליד אָרוּכָה (ברכות א, ד; יומא ה, ד), ובדפוס וינציה: אָרוּכִין (ראש השנה שם שם; מקואות שם שם), ארוּכָה (ברכות שם שם), אָרוּכָה (נגעים א, ה 2× ועוד) ליד אָרוּכָה (שם א, ו 2×), וכן הוא בדפוס ליוורנו: אָרוּכִין (ראש השנה שם שם; מקואות שם שם), אָרוּכָה (יומא ד, ד; גדרים ט, י 2×) אָרוּכּוֹת (עדויות ז, ז; נגעים א, ה;⁴⁴ כלים יט, ו); בָּארוּכּוֹת (שבת כג, ה; סוכה א, ח⁴⁵).⁴⁶ אך גם אָרְכָה (ברכות א, ד; כלים יח, ה; יח, ו; נגעים א, ה 2× א, ו 2×), בָּאָרְכָה (שבועות ב, ג).⁴⁷ הניקוד בנ"ב: ארוּכּוֹת (וגם ארוּכּוֹת) אינו מגלה אם הכ"ף דגושה אם לאו.⁴⁸ גם ניקוד ת אינו חד-משמעי: אָרוּכִים (מקואות י, ה), אָרוּכָה (נגעים א, ה 2× ועוד), ארוּכּוֹת (כלים יט, ו ועוד). שכן ת אינו מציין על פי רוב דגשים, אך מן המסורת שבעל פה אנו למדים שבמרכז תימן קראו אָרוּךְ, אָרוּכִים, אָרוּכָה, אָרוּכּוֹת בלא

- 37 ייבין, עמ' 952; בדוגמה שהביא שם מיחזקאל (יו, ג), אָרֶךְ, מסתפק ייבין שמא תוקנה מן אָרֶךְ (=אָרֶךְ).
- 38 אין תיעוד לצורה זו בנ"ב.
- 39 בין שהתיבה משמשת כשם תואר ובין כשם עצם (ארוכה של נחתומין, ארוכה של מיטה) כפי שציינו לעיל בהע' 17.
- 40 בכ"י א מצאנו: אָרוּךְ (נגעים י, א הופעה א'), ארוּכִים (מקואות י, ה).
- 41 הנה דוגמות מכ"י פא: בָּארוּכּוֹת (שבת כג, ה) בָּאָרוּפּוֹת (סוכה א, ח).
- 42 הנה דוגמות מכ"י פס: אָרוּכִין (ראש השנה ב, ג ועוד 1×), אָרוּכָה (נגעים א, ה 2× ועוד 8×), וכן אָרוּפּוֹת (כלים טו, ב; נגעים א, ה).
- 43 וראה גם שבת כג, ה; סוכה א, ח.
- 44 על יד אָרְכָה (2×) במשנה זו בדפוס ליוורנו.
- 45 והובאה שם גירסא חלופית, 'בארובות', בבי"ת.
- 46 בכלים (טו, ב) גרס דפוס ליוורנו אָרְפּוֹת, אבל העיר על גירסא חלופית, 'בארובות', בכ"ף.
- 47 אפשר שמסורתו של נקדן דפוס ליוורנו הכירה את הדגם אָרוּךְ, אָרוּכִים, אָרוּכָה, אָרוּכּוֹת בלבד; והניקוד אָרְכָה (בנקבה יחידה בלבד) הוא בהשפעת המקרא נוסח טבריה, שבו משמשת צורה זו לבדה (אך ראה להלן, §12).
- 48 כך ציין בפירושו ייבין (לעיל, הע' 2), עמ' 952.

משקל פֶּעַל בלשון המשנה וחלופותיו

דגש בכ"ף. 49. בפיוט האשכנזי מצאנו: 50. אַרְוֹכֹת, וגם אַרְוֹכָה, אַרְוֹכֹת. במסורת מרוקו (תאפילאלת ומקומות אחרים) קראו אַרְוֹךְ, אַרְוֹכִים 51 וכו', כלומר כנראה דרך ד' בלבד.

48. ג. גְּבֵהָ. במקרא נ"ט גְּבֵהָ והחולם מתקיים (לתשלום דגש) בצורות הנטויות: גְּבֵהִים, גְּבֵהָה, גְּבֵהוֹת; כנ"ב מצינו גם גְּבוּהִין, גְּבוּהָה בחולם (דרך א') וגם גְּבֵהִים, גְּבוּהוֹת בשורוק (דרך א' או דרך ג'). 52. בנסמך יחיד מצינו כנ"ט גְּבֵהָ (1x), שמ"א טז, ז) ועל פי רוב גְּבֵהָ (תה' קא, ה ועוד 3x), וכנ"ב: 53. גְּבֵהָ כשההברה התוכפת אינה מוטעמת: 54. גְּבֵהָ עינים; אבל גְּבֵהָ לפני הברה מוטעמת: 54. גְּבֵהָ לב, מְגֵבָה לב. במשנה נמצאו רק ארבע צורות הנפרד: 55. גְּבוּהָ, 56. גְּבוּהִים, גְּבוּהָה, 57. גְּבוּהוֹת בכל העדים. כל"ח כנ"ב 58 מצינו גם גְּבוּהִין וגם גְּבוּהִין (דרך א' או דרך ג').

48. ד. יִרְקָה. שלוש דרכי ניקוד מצינו בזה. דרך א': יִרְקָה, יִרְקִין; כן נוהגים פר, א, 59, ק-2, 60. נ"ב 61 וכ"י ת, 62 וכן קוראים התימנים במסורות שבעל פה. 63. דרך ב':

49. ואולם בפריפריה (הרחק מן העיר צנעה) קראו אַרְוֹךְ, אַרְפִּים וכו'. נתונים אלו על מסורת תימן שבעל פה שמעתי מד"ר צמח קיסר, ואני מודה לו ביותר על כך.
50. אלדר ב, עמ' 231.

51. במאמרו 'מסורת לשון חכמים בשירתנו הספרדית' (לשונונו לעם כג [תשל"ב], ב-ג [רכב-רכג]), בעמ' 44-46, דן י' רצהבי בצורה אַרְוֹךְ; לאחר ציון דרך הגייה זו במסורות כבל, תימן וכני אשכנז, הוא מביא ראיות ממסורת הספרדים בימי הביניים על פי שיריהם של גדולי המשוררים; הוא מצא אַרְוֹךְ אצל הנגיד, ריה"ל, ש' בן-צקבל ור"י אלחריזי, ומביא עדות לניקוד אַרְוֹכִים מן יצירתו של י' זרקו, תושב רודוס (בן המאה השבע עשרה). בתשובה של המזכירות המדעית שפרסמה ש"ב (=שושנה בהט) ז"ל בלשונונו לעם מג (תשנ"ב), עמ' 38-39, היא שבה ונדרשה לניקוד 'אַרְוֹךְ', ו'אַרְוֹכִים' שבמטבע התפילה 'ותתן לנו חיים אַרְוֹכִים' בסידורי אשכנז (ודחתה-שם פלפולי סרק של השואל).

52. ייבין, עמ' 953. ייבין מסתפק אם לפנינו שורוק בלא תשלום דגש (כלומר דרך א') או חולם שהפך שורוק עם ירידת הטעם להברה הבאה (דרך ג').

53. ייבין שם.

54. שאלה היא, אם אפשר לנסח כלל תפוצה — כזה שניסח ייבין — על יסוד שלוש דוגמאות בלבד.

55. בשל היעדר כל ייחוד, אני מוותר על הבאת מראי מקום.

56. כמובן, אין לנו עניין כאן בשינויים התלויים בדרכי הניקוד, כגון הניקוד גְּבוּהָ (הפתח מוטל מתחת לוי"ו) בעדים רבים, או היעדר הפתח הגנוב: גְּבוּהָ (למשל פא, כלאים ו, א).

57. ויש שאתה מוצא כתיב חסר וי"ו בדומה לכתיב המקרא, כגון גְּבֵהָ (ק אהלות ט, ד; י, ו; טהרות ח, א).

58. ייבין (לעיל, הע' 12) עמ' 953.

59. אלו שתי ההופעות שנמצאו בכ"י א: הַרְוֹךְ (נידה ב, ו), שְׁפִירוֹקִין (נגעים יא, ד).

60. יְרוֹקִין (עוקצין ב, ז). ק-2 הוא הסופר שכתב וניקד דף אחד במסכת נידה ואת שבעת הדפים האחרונים בכתיב ק.

61. ייבין, עמ' 952 (ואין לדעת אם הקו"ף דגושה).

62. הכוונה לדוגמה יְרוֹקִים (חולין ג, ג); בשתי ההופעות האחרות (נגעים יא, ד; עוקצין ב, ז) אין דגש בקו"ף.

63. כפי שהודיעני בטובו ד"ר צמח קיסר.

יְרוֹק, יְרוֹקִים; כן מצינו פעם אחת בק: שְׁבִירוֹקִין (נגעים יא, ד) וכן קוראים כ"י פס והדפוסים אמ"ד, קושטא, וינציה וליוורנו: יְרוֹקִין (חולין ג, ג), שְׁבִירוֹקִים⁶⁴ (נגעים שם שם), יְרוֹקִים (עוקצים ב, ז);⁶⁵ וכן נוקד בעדים אלו השם ירוקה בשתי הוראותיו (מין צמח ומין חולי) השקול במשקל הנקבה של יְרוֹק: (א) בִירוֹקָה שעל פני המים (שבת ב, א), (ב) לִירוֹקָה (שם יד, ג). דרך ג': יְרוֹק, יְרוֹקִים, יְרוֹקָה מתועדת בק ופ"א: יְרוֹקִין (ק חולין שם שם), וכן נהגו בניקוד השם הנ"ל בשתי הוראותיו: בִירוֹקָה (ק פא שבת ב, א), לִירוֹקָה (ק פא שם יד, ג). גם במסורת מרוקו קוראים: yaruq, yeruqim⁶⁶ בלי דיגוש בקו"ף; אבל אין לדעת אם כיוונו לִירוֹק, יְרוֹקִים או לִירוֹק, יְרוֹקִים, שכן גם החולם גם השורוק נהגו שם u.

88. מְעֻט. צורת מְעֻט נזדמנה פעם אחת במקרא: מְעֻטָה (יח' כא, כ).⁶⁷ במשנה היא מתועדת פעם אחת ויחידה בפר כפי שהובא לעיל: 'נימצאת טומאה נכנסת לו, ויוצא ממנו במעוטו' (זבים ה, ה). כל העדים המנוקדים גורסים כאן ובכל מקום במשנה צורה במשקל פְעוּל: מְעוּט (מיעוט) כך הוא בק,⁶⁸ פא,⁶⁹ פס,⁷⁰ נ"ב (כמעט תמיד),⁷¹ ת,⁷² ת-מועד.⁷³ כנ"ב מצינו פעם אחת המיעוטים (אך אפשר שהחיריק תוקן מן צירי⁷⁴), וכן הוא דרך שיטה בדפוס ליוורנו, למשל: מיעוט⁷⁵ (דמאי א, ב), בְּמִיעוּטוֹ (זבים ה, ה) בלא תשלום דגש.⁷⁶

89. עָגַל. בגיקודי המקרא מצינו בנ"ט: עָגַל (למשל מ"א ז, כג), עָגַלוֹת (שם שם לא); בנ"ב (העדויות לא משובחות⁷⁷) מצינו: גם עָגַל וגם עָגוּל. בעדים המנוקדים

- 64 רוב הדפוסים הנזכרים כאן מנקדים צורה מיוחדת: שְׁבִירוֹקִים.
65 במשנה זו צירף פס חולם ושורוק: יְרוֹקִים (ראה בראש, איטליה, עמ' 78).
66 על יד קר"ף או רי"ש נחצית (וליד כל הגה נחצית) הפונמה u מתממשת o: yaroq, yeroqim;
ונעיר עוד שבתאפילאלת ובלהגים אחרים מממשים את הקו"ף ככ"ף [k]: yaruq, yerukim.
67 פסוק זה לא נזדמן לפי שעה בנ"ב.
68 למשל פסחים ז, ו ועוד 11x; ההופעה מזבים (ה, ה) היא על פי עדות ק"2, ובו היא כתובה בגיליון: בְּמִיעוּטוֹ.
69 למשל פסחים (שם שם) ועוד חמש הופעות מנוקדות (דמאי א, ב; תרומות ה, ד; פסחים ג, ב; ז, ח; סוכה ג, ו), ביתר ההופעות הכתיב המלא — מיעוט — מעיד שמדובר בצורה במשקל פְעוּל.
70 למשל מיעוט (פסחים ז, ו), בְּמִיעוּטוֹ (זבים ה, ה) ועוד.
71 ייבין (לעיל, הע' 2), עמ' 959.
72 למשל בְּמִיעוּטוֹ (זבים שם שם).
73 ת-מועד (=סדר מועד של המשנה: כתב-יד בנוסח תימן עם פירוש הרמב"ם בערבית, יוצא לאור בידי י"ל נחום, חולון תשל"ו). אלו ההופעות שנמצאו בת-מועד: מיעוט (פסחים ז, ו), מיעוטו (שם ז, ח; סוכה ג, ו), בְּמִיעוּטוֹ (פסחים ג, ב).
74 ייבין (לעיל, הע' 2), עמ' 959.
75 וכן ניקדו רח"י קוסובסקי (באוצר לשון המשנה שלו) ור"ח ילון.
76 העדות חסרת הניקוד של לו וד"ר — במעוטו (זבים שם שם), מעוטו (מנחות ג, ה 4x) — אינה חד-משמעית. במהדורת הר"י קאפח למשנת הרמב"ם מצינו 'במיעוטו' (ראה סוף 69 לעיל) אך במנחות (שם) מביא הר"י קאפח כתיב חסר: 'מעוטו'.
77 ייבין, עמ' 952.

של המשנה יש ייצוג לארבע הדרכים שצייננו לעיל, ויש עדים שיש בהם עירובים של הדרכים השונות. רק פר (כפי שראינו לעיל, 6§) מקיים את דרך א' באופן סדיר. ק, פא, ופס מקיימים דרך זו רק על פי רוב; למשל ק: עָגוּל (עבודה זרה ב, ג, ובכל מקום), בצורות הנטויות 11x בלמ"ד דגושה, כגון עָגוּלִין (פרה ה, ז, הופעה ב'⁷⁸), עָגוּלָה (סנה ד, ג), עָגוּלוֹת (כלאים ה, ה; עירובין ד, ח). בשתי הופעות אין דגש בלמ"ד: עָגוּלִין (פרה ה, ז, הופעה א), עָגוּלָה (נגעים א, ו⁷⁹), כלום שכח בשתי הופעות אלו את הדגש בלמ"ד או שמא יש כאן ביטוי לדרך ג'? בפא בחלק המנוקד מצינו: עָגוּל (כלים ט, ז), עָגוּלָה (עירובין א, ה; מגילה ד, ח), עָגוּלוֹת (כלאים ה, ה; עירובין ד, ח); אבל פעם אחת מצינו ביטוי לדרך ד' ביחיד: עָגוּל (בכורות ו, ח). בפס עָגוּל⁸⁰ (בכורות ו, ח; כלים ט, ז; נגעים יב, א; נידה ח, ד); עָגוּלִין (פרה ה, ז 2x), עָגוּלָה (עירובין א, ה), עָגוּלָה (מגילה ד, ח; מידות ב, ה; מקואות י, ב), עָגוּלוֹת (כלאים ה, ה), כלומר דרך א'. אבל מצינו גם ביטוי לדרך ד': עָגוּל (עבודה זרה ב, ג), עָגוּלָה (סנהדרין ד, ג; אהלות יב, ו), עָגוּלוֹת (עירובין ד, ח).⁸¹ בת משמשת רק דרך ד': עָגוּל (למשל עבודה זרה ב, ג), עָגוּלִים (פרה ה, ז 2x), עָגוּלָה (מקואות י, ב).⁸² בדפוסי אמ"ד, קושטא ווינציה שולטת דרך ד', כגון: עָגוּל (בכורות ו, ח; כלים ט, ז ועוד),⁸³ עָגוּלָה (מידות ב, ה; כלים יא, ז;⁸⁴ אהלות יב, ו ועוד), עָגוּלִים (פרה ה, ז 2x); עָגוּלוֹת (כלאים ה, ד; עירובין ד, ח).⁸⁵ יוצאת מכלל זה דוגמה יחידה באמ"ד עָגוּלָה (מגילה ד, ח), שנוקדה כנראה בלמ"ד דגושה. בדפוס ליוורנו שולטת דרך ג': עָגוּל (למשל כלים ט, ז), עָגוּלִין (פרה ה, ז הופעה א'), עָגוּלָה (למשל כלים יא, ז), עָגוּלוֹת (כלאים ה, ה; עירובין ד, ח); אבל מצינו פעם אחת ביטוי לדרך ד' כפי שמלמדת צורת היחיד: עָגוּל (בכורות ד, ח);⁸⁶ ופעם אחת עָגוּלִים (פרה ה, ז, הופעה ב') הרומזת לדרך ב' (עָגוּל — עָגוּלִים). במסורת מרוקו (תאפילאלת) קוראים: *ṣagul*, *ṣagulim*; היעדר הדגש בלמ"ד רומז לעָגוּלִים, והיחיד הוא (כנראה) עָגוּל (אך

- 78 על יד הופעה א' בלא דגש בלמ"ד.
79 אך במשנה ה': עָגוּלָה.
80 מיותר להעיר שפס מחליף פתח וקמץ וצירי בסגול באופן חופשי.
81 רק צורת הנפרד יחיד היא חד-משמעית. לעומת זאת הצורות הנטויות בלא דגש בלמ"ד יכולות להתפרש חלופות של צורות דגושות בכ"י זה (על עניין זה העמידני ידידי ה"ר מיכאל ריזיק).
82 וכבר הביא ייבין (לעיל, הע' 2, עמ' 952) ראיות לניקוד זה מעדים אחרים מתימן (אף הוא ציין שם לניקוד עָגוּל [=עָגוּל] ביחיד). וכן נוהג במסורתם שבעל פה, כפי שלמדתי מד"ר ציון עוקשי ומד"ר צמח קיסר.
83 ומצאנו בדפוס אמ"ד גם את הניקוד עָגוּל (עבודה זרה ב, ג; נידה ח, ד) שצוין על ידי ייבין ממקור אחר (ראה הע' 82).
84 בדפוס אמ"ד העיין מנוקדת כאן בשווא בלבד: עָגוּלָה.
85 שתי הופעות אלו לקוחות מדפוסי אמ"ד ווינציה בלבד; אין בידי דפוס קושטא לזרעים ומועד.
86 אם כן, יש מקום לפרש גם את הניקודים עָגוּלִין, עָגוּלָה וכו', שהובאו לעיל, כצורות נטויות בדרך ד'.

אולי גם עגולה). בפיוט האשכנזי⁸⁷ נרשמו גם עגולה (דרך ד') על פי רוב, וגם עגולה (דרך ג' או דרך ד').

18. עמק. במקרא נ"ט ניקודו של שם תואר זה על פי רוב כדרך א' — פֶּעַל: עמק (למשל וי' יג, ג), עמקים (מש' יח, ד). אך לעתים מצאנו עדויות לדרך ג': עמקות (איוב יב, כב; כך מנוקד בכתר ארם-צובה). אבל הנסמך ברבים בא במשקל סגולי: עמקי (יש' לג, יט; יח' ג, ה; ג, ו): בני⁸⁸ עמק אבל בנטייה בעי"ן פתוחה: עמקים, עמקה, עמקות. במשנה פר, ק, פא קוראים כדרך נטייה א': עמוק,⁸⁹ עמוקין.⁹⁰ בני⁸⁸: עמוקה, עמוקין (בעי"ן שוואית).⁹¹ בפס ובדפוסים המנוקדים מצינו את דרך ג': למשל עמוק (פס, אמ"ד, וינציה וליורנו, במסכת כלאים ב, ה, ועוד ועוד, וכן גורסים ארבעת העדים הנ"ל ודפוס קושטא במסרת בני⁸⁸ ג, ה, ועוד⁹²), עמוקין/עמוקים (פס, אמ"ד, וינציה וליורנו, כלאים ג, ב;⁹³ וכן קוראים ארבעת הנ"ל ודפוס קושטא בבבא בתרא ז, א 2x), עמוקה (פס וארבעת הדפוסים הנ"ל, מנחות ה, ח ועוד). ניקוד ת אינו חד-משמעי בצורות הנטויות: עמוק (בבא בתרא ג, ה), אבל עמוקים (שם ז, א, 2x ועוד), עמוקה (מנחות שם שם), ואיננו יודעים אם הקו"ף דגושה אם לאו, אולם במסורת שבעל פה כתימן הדברים ברורים: עמוקים, עמוקה (בלא דגש כמ"ם).⁹⁴ גם במרוקו (תאפילאלת) קוראים 'amuqim, 'amuq (=כנראה עמוק, עמוקים).

- 87 אלדר ב (לעיל, הע' 12), עמ' 135, 221.
- 88 ייבין (לעיל, הע' 2), עמ' 952.
- 89 בפר צורת היחיד אינה מתועדת (כאמור לעיל בהערה 22), ומצינו רק את צורת הרבים: העמוקין (אהלות יח, ה).
- 90 בק עמוק (למשל כלאים ב, ח) ופעם אחת מנוקד עמוק (עירובין ז, ג), ובנטייה וי"ו שרוקה ואחריה קו"ף דגושה: עמוקין (שם ג, ב), פעם אחת מצינו כתיב חסר: עמקים (ערכין ז, א), עמוקה (כלאים ה, ג). בפא עמוק (שם ב, ח); פעם אחת מנוקד עמוק (עירובין ג, ג), עמוקים (כלאים ג, ב), עמוקה (שם ה, ג).
- 91 ייבין (לעיל, הע' 2), עמ' 952, ואיננו יודעים אם הקו"ף דגושה.
- 92 באמ"ד רווח הניקוד בעי"ן חטופה: עמוק (כלאים ד, ג; ה, ג; ו, א; עירובין ג, ג; ז, ג; גידה ב, ז), ומצאנוהו גם בדפוס וינציה (במשניות הנ"ל מכלאים ועירובין). הדבר מלמד כנראה על תלותו של דפוס וינציה בדפוס אמ"ד (כנרמו לעיל בהערה 35).
- 93 בדפוס אמ"ד ווינציה כתובה התיבה במשנה זו בצורה מקוצרת: עמוקי' (ראה מה שכתבתי בסוף הע' 92).
- 94 כפי שלמדתי מד"ר צמח קיסר. ידידי ד"ר אורי מלמד הוסיף לי כהנה וכהנה נתונים ממסורת תימן. והרי עיקרי המובאות שהוא העמיד לרשותי: בניקוד המקרא נהגות כמעט תמיד רק צורות נטויות בדגש. נעיר שמהרי"ץ (בחלק הדקדוק, מהדורת גינצבורג, המסורה, לונדון תרמ"ה, חלק ג, עמ' 63) ראה לציין: "מים עמקים עצה בלב איש" (משלי כ, ה) — "הקו"ף בדגש". אך במקום אחר "אין הקו"ף בדגש": "מים עמקים דברי פי איש" (שם יח, ד). בניקוד המשנה, הר"י עמר מנקד במהדורתו תמיד את הצורות הנטויות בלא דגש, כגון עמוקה (כלאים ה, ג ועוד), עמוקים (ערכין ז, א ועוד), וכן ניקד בתלמוד: "נקעים עמוקים" (קידושין סא ע"א), אבל בפסוק ממשלי (כ, ה) המובא בפסחים נג ע"ב-נד ע"א, ניקד עמוקים בקו"ף דגושה. י' רצהבי (אוצר לשון הקודש שלבני תימן, תל-אביב תשל"ח, עמ' 210) מביא

ח. רָטַב. במקרא מצינו פעם אחת ויחידה: רָטַב (איוב ח, טז) בנ"ט וכן הוא בנ"ב: רָטַב. במשנה מתועדת צורה נטויה בטוחה: רָטַבּוּת (טבול יום ג, ו) כן הוא בפר, נ"ב, ⁹⁵ ק"2, פס, ת ודפוסי אמ"ד, ⁹⁶ וינציה וליורנו. ⁹⁷
ט. שָׁחַר. אין פרט בעל חשיבות לציון בניקוד מילה זו, זולתי הניקוד (המסופק) בשורוק, שָׁחַר, בנ"ב. ⁹⁸

הערות וסיכומים

נחתום דברינו בכמה הערות סיכום:

9. עינינו הרואות כי משקל בעל היקף מצומצם ביותר — תשעה שמות בלבד בסדר טהרות במסורת פר — רבו בו החלופים בין העדים. אין לך, למעשה, שם אחד שיש זהות גמורה בקריאתו בכל העדים שנסקרו. מובן שלא כל העדויות שוות במשקלן, וגם לא כל החלופות מוצקות במידה זהה, שכן לא הרי עדות שנרשמה סמוך לראשית האלף השני כעדות שנרשמה במועדים מאוחרים. מכל מקום אין לפטור עדויות באמירה שמשוגות ושיבושים לפנינו. כמעט כל ניקוד נתמך מכמה וכמה עדים שאינם תלויים זה בזה. ⁹⁹

צמוקים מן "כתר מלכות" לרשב"ג, ואכן כך מצינו בתכלאל עם פירוש עץ חיים למהרי"ץ (מהדורת א' נדאף, ב, קה ע"ב): "ומהם צמוקים". וכן מצינו בתכלאל שיבת ציון (מהדורת הר"י קאפח, ג, עמ' קסט) בצירוף הנ"ל. אני מודה לד"ר מלמד על כל המידע הזה. נעיר שבניקוד הארמית של דניאל (ב, כב) נחלקו הספרים. יש מנקדים צמיקתא (כך מנוקד במהדורת הרב מ' ברויאר וכן קוראים התימנים), ויש מנקדים צמיקתא (השווה מהדורת קורן ומשם לקונקורדנציה של א' אבן-שושן).

ייבין (לעיל, הע' 2), עמ' 953.

95 96 טופס שבידי מדפוס קושטא חסרה מסכת עוקצין.

97 היחיד רָטַב שנזדמן במקום אחר במשנה — 'האקון והרטוב' (כלים כג, ה) — אינו קשור ברט"ב שעניינו לחות. אמנם המילה מנוקדת וְהָרָטַב בפר, ק, פס, בדפוסי וינציה וליורנו, וכן ניקד הרח"י קוסובסקי במהדורה א' של אוצר לשון המשנה; במהדורה השנייה ניקד בנו מ' קוסובסקי וְהָרָטַב; על טיב מסורת הלשון במהדורה א' של קוסובסקי ראה עתה את בירוורו המצוין של ד"ר מיכאל ריזיק, במאמרו 'עד שהזנח? (המהדורה הראשונה של אוצר לשון המשנה לרח"י קוסובסקי)', לשוננו סא (תשנ"ה), עמ' 73-86. כ"י ת מנקד וְהָרָטַב, דפוס אמ"ד גורס ומנקד וְהָרָטַב, ומעין זה מצינו בדפוס קושטא: וְהָרָטַב. ואין נראה, כאמור, שיש קשר כלשהו למילה זו עם השורש ר-ט-ב שעניינו לחות. אל יטעה אותנו הניקוד רָטַב באבות הטקסטים — ק, פר — ובעדים אחרים להניח שהמילה נתפרשה למוסרם כשייכת לשורש זה. מדובר בפח ומוקש ששימש ציידים (רמב"ם [קאפח]: 'מכלי ציד העופות והוא מכלי העץ') ויש לשם זה מקבילה במנדאית — ראטיבא — כפי שלימדנו הרי"ג אפשטיין (פירוש הגאונים לסדר טהרות, עמ' 65 הע' 40). מהדורה ב' של אוצר לשון המשנה לקוסובסקי שהגדירה את רָטַב 'מין סל מענפים לחים', ניסתה לקרבו בזרוע אל רט"ב שעניינו לחות, בבדוטה הגדרה שלא הייתה במהדורה הראשונה.

98 ייבין, עמ' 953. והעיר שם: 'אך שמא נכתב חולם ונתפשטה הדיו בין נקודותיו'.

99 דבר ברור הוא שאין לספור את ארבעת הדפוסים המנוקדים שנזכרו כארבעה עדים נפרדים

10. השוואת כלל הנתונים נותנת מקום לחשוב שחברו כאן תהליכים לשוניים שונים, כגון:

(א) כל צורת פעול ביחיד עשויה להתפרש כשייכת לאחד משלושה משקלים: א. פעול הדגוש בנטייתו, זה שנתכנה כאן דרך א'; ב. פעול בחולם מתקיים מן הסוג המשתקף בנטיית גדול (גדולים, גדולה, גדולות), קרוב ורחוק ודומיהם; ג. או פעול ב[ו] [חולם] בהברה סגורה מוטעמת המתחלף ב[u] (שורוק) בהברה פתוחה לא מוטעמת מן הסוג של מתוק, מתוקים וכו'. דבר זה עשוי להתרחש כתהליך היקש טבעי בלשון, בכל לשון; כך למשל הצורה יכול נתפסת במסורת אחת (אולי מותרים אנו לומר בלהג אחד?) כשייכת לדגם קרוב, קרובים (מה שקראנו כאן דרך ב') כפי שהדבר נוהג במסורת פר¹⁰⁰ לעומת זאת היא נתפסת ברוב העדים הקדומים ובמסורת תימן¹⁰¹ כשייכת לדגם מתוק, מתוקים (מה שכינינו דרך ג').

(ב) צורת הנטייה פעולים, פעולה, פעולות, משותפת לשני משקלים: הבינוני ופעול והבינוני מן הדגם מתוק, מתוקים וכו' יכול, יכולים. לפיכך אפשר להגיע מצורה נטויה כזאת בדרך גזירה לאחור אל היחיד פעול או אל היחיד פעול, וזה, כאמור, יכול להתפרש באחד משלושה משקלים. אין צורך להניח שתהליך כזה מתרחש בהכרח רק בפי מי שמסורתו הלשונית לא יציבה; הוא עשוי להתגלגל גם בפיו של דובר הלשון. נפרש דברינו בדוגמה אחת. ראינו כי התואר עגול ניטה בדרך א' — עגלים; אבל גם בדרך ב' — עגולים; וגם בדרך ג' — עגולים. מצורת עגולים יכולה להיגזר בדרך גזירה לאחור צורת היחיד עגול בדרך ד'; וזו אכן נודמנה במסורתם של עדים שונים.

כמוכן, אפשר שלא התהליכים המתוארים לעיל הם שהביאו לחילופי הצורות. אלא מלכתחילה עגול נתחלף בעגול, וארוך נתחלף בארוך כחילופי משקלים אחרים של צורות בינוני ושמות תואר כגון: קצר/קצור, דבק/דבוק, קרב/קרוב, צהיב/צהוב וכו'.¹⁰² הקרבה הסמנטית בין צורות בינוני של פעלים עומדים ושמות תואר המציינים תארים סטטיים הכשירה אותם לחילופים הדדיים.

11. השאלה המעניינת היא, האם החילופים הרבים שאנו מוצאים כאן ובמשקלים אחרים בתצורת השם במסורות לשון חכמים חוזרים אל תקופת הדיבור

כשל התלות של המאוחר במוקדם ממנו (ראה מה שכתבתי לעיל בהערות 35, 92-93), אם כי הם נבדלים בפרטים לא מעטים; וזה טעם ההיזקקות לכולם (בשלב זה).

100 במסורת פר הובאה הצורה יכול כמשקל פעול (בעל צורת הריבוי פעולים), שכן מתוך עשרים וחמש הופעות של הצורה הנטויה מצאנו עשרים ושלוש נקודות בוויי חלומה: יולין (כלים ד, ג ועוד 8), יולה (שם יח, ב ועוד 11), יולות (פרה ה, ט; טהרות ז, ד), ורק ב"א 2 מנוקדת הויי בשורוק: יולה (כלים ד, ב יז, ג) הווה אומר: בפר הצורה באה, למעשה, בשני משקלים.

101 כך מצינו בכתב-היד ק, א, פא, פס, בני"ב, בכ"י ת ובמסורת בעל פה של התימנים וכן מצינו בפיט האשכנזי (פרטי הדברים באים אצלי בפרק העוסק במשקל פעול [ב]).

102 ראה ש' שרביט, נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות והכנות למהדורה מדעית, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילן, רמת-גן תשל"ו, עמ' 103-104, וכן מאמרי 'עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתב-יד רומי 32 לספר במדבר', תעודה ג (תשמ"ג), עמ' 153-154.

העברי או שנתרחשו בתהליך המסירה בימי הביניים? אולי לא מיותר לומר שרבים מן הנתונים שהובאו לעיל עולים מעדים שחזקת קדמותם הוכחה בסוגיות לשון רבות. ולפיכך יש לראות את רוב הנתונים כבעלי קדמות מופלגת, ואין מניעה להניח שחלק גדול מהם משתלשלים, כנראה, מן העברית בעודנה נוהגת כדיבור פה בימי התנאים.

12. אין הכרח גמור, לדעתי, להניח שחלק מן הצורות שנתקיימו בכתבי־יד ובדפוסים של המשנה והן זהות לניקודי המקרא הן פרי השפעה מקראית. אתה עשוי להתפתות להניח שארוף נתקיימה בעינה — שכן אין כמוה במקרא — אבל אַרְפָּה, אַרְפָּה וְאַרְפָּוֹת נוטים כך במשנה בעדים מובחרים, מפני שיש כנגדן אַרְפָּה (שמ"ב ג, א ועוד 2x) במקרא. אם כך, איך נסביר את קיומן של עָגוּל, עָגוּלִים, עָגוּלָה, הגם שבמקרא הטברני מצינו עָגַל, עָגְלוֹת? אמנם נוכחות ניקוד המקרא במסורות לשון חז"ל אינה מוכחשת, אבל אין להפריז בה.¹⁰³

13. בדומה לזה יש מי שיחפש בכמה הבדלים בין מסורת המקרא ללשון חז"ל את ידה של הארמית. כך אַרוּף, אַרוּכִים וכו', עשויות להתפרש כהשפעת המקביל הארמי, כלומר אַרוּף אַרוּכִים (במשקל הבינוני הסביל של בניין קל), עלו בתקופה מאוחרת בעברית בהשפעת המקבילות בארמית שנשקלו בה במשקל הבינוני המקביל אַרִיךְ, אַרִיכִין וכו'. ואולם במה נבדל החילוף אַרִיךְ/אַרוּף מכל חילוף אחר שנמצא בעברית, כגון קָצַר/קָצוּר, דָּבַק/דָּבוק ודומיהן שנזכרו לעיל? לטעמי, אין כל הכרח לגייס לכאן השפעות חוץ.¹⁰⁴

14. אולי מן הראוי להעיר על פרט קטן נוסף, העולה בדרך אגב מן הבירור שלנו. ידועה הנטייה של מדקדקים לחפש ולמצוא קשר בין משקל למשמעות. אבל נטייה זו לא הייתה כנראה משאת נפשם (ובלשון פחות פיוטית: נטייה זו לא הייתה בתודעתם) של דוברי העברית (וכנראה גם לא של מוסריה). די להדגים את הדבר בשלושת שמות הצבעים אָדָם, יָרֹק וְצָהָב (השם צָהָב לא הובא כמשקל פֶּעַל בכ"י פרמה ב, שכן הוא שייך במסורתו — ולא רק בה — למשקל פֶּעוּל אחר).¹⁰⁵ הרי הממצאים מארבעה כתבי־יד מהימנים:

ק: אָדָם — אַדוּמִים (6x) אַדוּמִים (1x)

רֹק — יְרוּקִים (3x) יְרוּקִים (1x)

צָהָב — צָהוּבָה (נגעים י, ג 2x מן הצורות הנטויות נמצאה רק צורת הנקבה ביחיד)

(הערה: יְרוּקִין שנודמנה פעם אחת היא במסורתו של ק-2).

פא: אָדָם / אַדוּמִים

רֹק / יְרוּקִים

צָהוּב / צָהוּבָה (נגעים שם שם; הצורות אינן מנוקדות)

103 ועוד יש הרבה מה לומר בעניין זה.

104 גם עניין השפעת הארמית בדקדוק לשון חז"ל קובע דיון לעצמו.

105 ראה נטייתו בפר בעמוד הבא.

פּר: אָדום / אָדומים
יֶרֶק / יְרוּקִים
צָהוּב / צְהוּבָה (נגעים שם שם)
א: אָדום / אָדומין
יֶרוֹק / יְרוּקִין
צָהוּב / צְהוּבָה

כללו של דבר, אפילו כתביד אחד מן הארבעה אינו שוקל את שלושת שמות הצבעים במשקל אחד. לשון אחר, אין משקל אחד לציון הצבעים כדרך שאנו נוהגים (או כדרך שלימדונו לנהוג) בעברית החיה.